

Sigmund Freud
De droomduiding

SIGMUND FREUD

De droomduiding

Redactie

Wilfred Oranje

Boom

© 1999, 2005, 2009, 2017 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties en de artikelen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Omslag: Bart van den Tooren

ISBN 9789024409419

NUR 777

www.boompsychologie.nl

www.bua.nl

Inhoud

Voorwoord Annemarie de Wit	IX
Inleiding Arnon Grunberg	XIII
Inleiding Marc Hebbrecht	XXI
DE DROOMDUIDING	21
Redactionele inleiding	23
Inleidende opmerking [bij de eerste druk]	35
Voorwoord bij de tweede druk	37
Voorwoord bij de derde druk	38
Voorwoord bij de vierde druk	40
Voorwoord bij de vijfde druk	40
Voorwoord bij de zesde druk	41
Voorwoord bij de achtste druk	41
Preface to the third (revised) English edition	42
I <i>De wetenschappelijke literatuur over de droomproblematiek</i>	45
A Relatie van de droom met het waakleven	51
B Het droommateriaal – Het geheugen in de droom	55
C Droomprikkels en droombronnen	67
(1) Uitwendige zintuigprikkels	68
(2) Inwendige (subjectieve) zintuigelijke excitatie	76
(3) Inwendige, organische lichaamsprikkels	79
(4) Psychische prikkelbronnen	86
D Waarom vergeet men de droom na het ontwakken?	89
E De psychologische bijzonderheden van de droom	94
F De ethische gevoelens in de droom	113

INHOUD

G Droomtheorieën en functie van de droom	123
H Betrekkingen tussen droom en geestesziekten	137
Postscriptum 1909	142
Postscriptum 1914	144
II <i>De methode van droomduiding – De analyse van een droomvoorbeeld</i>	145
III <i>De droom is een wensvervulling</i>	172
IV <i>De droomvervorming</i>	184
V <i>Het droommateriaal en de droombronnen</i>	214
A Het recente en het indifferente in de droom	216
B Het infantiele als droombron	273
C De somatische droombronnen	273
D Typische dromen	294
(α) De gène-droom dat men naakt is	295
(β) De dromen over de dood van dierbare personen	301
[(γ) Andere typische dromen]	326
(δ) De examendroom	328
VI <i>De droomarbeid</i>	332
A De verdichtingsarbeid	334
B De verschuivingsarbeid	361
C De plastische middelen van de droom	366
D De inachtneming van de plastische mogelijkheden	397
E De uitbeelding door symbolen in de droom – Verdere typische dromen	408
F Voorbeelden – Rekenen en spreken in de droom	465
G Absurde dromen – De intellectuele prestaties in de droom	486
H De affecten in de droom	521
I De secundaire bewerking	551
VII <i>Over de psychologie der droomprocessen</i>	572
A Het vergeten van dromen	576
B De regressie	598

INHOUD

C Over de wensvervulling	616
D De droom als wekker – De functie van de droom – De angstdroom	640
E Het primair en het secundair proces – De verdringing	655
F Het onbewuste en het bewustzijn – De realiteit	677
Bijlage: Lijst van Freuds publicaties die overwegend of betrekkelijk uitvoerig over de droomthematiek handelen	691
Bibliografie van geciteerde werken	693
Register van dromen	710
(A) Freuds eigen dromen	710
(B) Dromen van andere personen	711
Register van symbolen	717
(A) Symbolen	717
(B) Het gesymboliseerde	719
Register van vergelijkingen	721
Register van zegswijzen, woordspelingen, grappen, anekdotes, geestigheden en citaten	724
(A) Zegswijzen, woordspelingen, grappen	724
(B) Anekdotes, geestigheden	724
(C) Citaten	725
Namenregister	727
Verantwoording	732
Tijdtafel	733

Alleen in onze dromen

ARNON GRUNBERG

In zijn Freud-biografie schrijft Peter Gay dat *De droomduiding* 'ook een zowel openhartige als terughoudende autobiografie' is. Hij voegt eraan toe dat de studie gelezen als autobiografie 'even intrigerend is in wat zij weglaat als in wat zij onthult'.

Onthullend is in elk geval de droom die Freud ertoe brengt zich te herinneren dat hij als kind zijn behoefte deed in de slaapkamer van zijn ouders. Waarop Freuds vader zei: 'Van die jongen zal niets terechtkomen.' Freud voegt daaraan toe dat dat vreselijk moet zijn geweest voor zijn eerzucht. In zijn dromen, zegt Freud, probeert hij zijn vader, of zichzelf misschien, ervan te overtuigen dat er wel iets van hem terecht is gekomen.

De droom, voor zover wij hem willen duiden, is ook een voertuig om te herinneren en de herinnering is vaak de herinnering aan een krenking.

In het weglaten en de gematigde openhartigheid lijkt de semi-autobiografie, die *De droomduiding* ook is, dan erg op de droom zelf, die juist intrigeert vanwege zijn verhullingen en vervormingen. Het is de rebus, een metafoor van Freud zelf voor de droom, die fascinerend is omdat hij zo moeilijk is op te lossen. De uiteindelijke oplossing is veelal vulgair, maar dat doet aan het plezier van het puzzelen zelf niets af.

De droomduiding kan vooral worden gelezen als een studie in interpretatie. Wat betekenen onze herinneringen? Wat

betekenen onze gesprekken? Wat zeggen wij eigenlijk als wij praten? Wat doen onze dromen? Wat is het verschil tussen spreken en dromen? In navolging van Freuds overtuiging dat er geen onschuldige droom bestaat, er geen toeval in de droomarbeid is, alles iets betekent, zou je kunnen zeggen dat er geen onschuldige communicatie bestaat. In zijn vertelling *Montauk* schrijft Max Frisch: ‘Ich habe mich selbst nie beschrieben. Ich habe mich nur verraten.’ (Ik heb mijzelf nooit beschreven. Ik heb mijzelf alleen verraden.) Een beschrijving die niet alleen van toepassing is op het literaire werk en vermoedelijk ook het privéleven van Frisch – ook privé beschrijft men zich –, en juist ook bij hem en juist in bovenstaande vertelling lopen werk en leven dwars door elkaar heen, maar op menselijke communicatie in het algemeen. Wij denken onszelf te beschrijven, wij verraden onszelf echter voortdurend. Waarbij de dubbelzinnige betekenis van ‘verraden’ gehandhaafd moet blijven: verraden in de zin van het doen van ongewenste onthullingen, maar ook het ontkennen en het uitleveren van jezelf. Waar verraad wordt gepleegd, wordt vertrouwen geschonden. Verraad en vertrouwen kunnen niet samengaan.

In het boek *Extimiteit* van Johan en Tim Schokker over Lacan, en daarmee indirect uiteraard over Freud, lees ik: ‘Met de woorden die ik spreek, heb ik natuurlijk een bepaalde bedoeling, maar over de effecten ervan, kan ik nooit zeker zijn.’ Daaraan zou ik willen toevoegen, na het lezen van *De droomduiding* en andere werken van Freud, over de bedoelingen in veel gevallen ook niet. Het zou van hoogmoed getuigen als ik zeg dat ik mijn eigen bedoelingen heb doorgrond, of dat de bedoelingen die ik heb elkaar niet tegenspreken en in de weg zitten.

Johan en Tim Schokker citeren Lacan: ‘De psychoanalyse heeft slechts één medium: het spreken van de patiënt.’ De mens is een talig wezen, er is geen weg uit de taal, iets wat de Schokkers ook niet moe worden te beweren. Zelfs als wij ons in getallen zouden kunnen uitdrukken, dan nog zouden die getallen ook een taal zijn die op hun eigen manier weer tot nieuwe onnauwkeurigheden leiden. Want als we zeggen dat

wij talige wezens zijn, zeggen wij eigenlijk dat wij onnauwkeurige wezens zijn, omdat de onnauwkeurigheid, het onvermogen van taal om werkelijk precies te zijn, een essentiële eigenschap is van de taal waarvan mensen zich bedienen. Er is altijd ruis en die ruis is cruciaal. Anders gezegd, juist ook die ruis moet bestudeerd en geïnterpreteerd worden.

Laten we dit alles nog even op een rijtje zetten. De patiënt spreekt, meer kan hij niet doen, meer hoeft hij niet te doen. Het enige verschil met de andere sprekende mensen is dat hij zich niet hoeft te schamen voor zijn associaties. Hij hoeft zich als talig wezen niet in te houden. Daarin lijkt hij op de schrijver, die zich ook als het om associaties gaat niet moet inhouden, maar hij moet wel kiezen welke associaties het verdienen in het uiteindelijke verhaal of geschrift terecht te worden opgenomen. Een schrijver is iemand die de meeste associaties tot zich door laat dringen en uiteindelijk besluit slechts enkele ervan te delen met de lezer. Deze procedure wordt als het goed is niet gestuurd door zelfcensuur, maar door het besef dat veel associaties de lezer niet verder helpen.

Vervolgens zijn er nog de bedoelingen en de effecten van het spreken, en ook daarin lijkt het spreken op dromen. Want dromen hebben eveneens bedoelingen, de droomarbeid wil conflicten oplossen, voor ons onaanvaardbare verlangens aanvaardbaar doen lijken. Tegelijkertijd kunnen die dromen reële effecten hebben die weer niets van doen hoeven te hebben met de bedoelingen, in bed plassen bijvoorbeeld, of tijdens het slapen klaarkomen.

En met dank aan Frisch voeg ik er nog de begrippen beschrijven en verraden aan toe. Als sprekend wezen denk ik mijzelf te beschrijven, maar ik verraad mijzelf voortdurend, niet alleen door wat ik weglaat en door wat er desondanks doorheen sijpelt. De menselijke zelfcensuur wordt bestuurd door een censor die zijn werk niet goed beheerst. Misschien is dat wel een van de grotere ontdekkingen van Freud, het matige werk dat verricht wordt door de verinnerlijkte censor. Het onbewuste zoals ik dat begrijp is een bemiddelaar tussen het aanvaardbare, degene die ik wil zijn, de rol die ik in de maatschappij wens te vervullen, en de onaanvaardbare

wensen die ik eveneens koester, zonder mij daar dus altijd bewust van te zijn. Maar iets in de taal zelf dwingt mij ook niet loyaal te zijn aan mijzelf. Door het spreken wordt altijd vertrouwen geschonden, ik ben nooit wie ik zeg dat ik ben en ergens weet ik dat. Ook als ik door middel van het spreken mijn geïdealiseerde ik probeer te tonen, zit in dat tonen iets van verraad, omdat het suggereert dat het niet geïdealiseerde ik geen bestaansrecht heeft. Er gaapt een gat tussen het spreken en het zijn en tegelijkertijd weet ik dat ik zonder spreken niets ben. Hoewel het veelzeggend blijft dat monniken veelal de stilte zien als een middel om nader tot God te komen en dat sommige monniken zo ver gaan om het spreken helemaal af te zweren, alsof het net zo smerige arbeid is als seks.

Toen ik een paar jaar geleden echt Freud begon te lezen, reden was het verzoek van de toenmalige chef boeken van *NRC Handelsblad*, Pieter Steinz, om het verzamelde werk van Freud in Nederlandse vertaling te bespreken – een ondoenlijke onderneming uiteraard –, raakte ik geïrriteerd door de taalgrappen waarnaar Freud vaak verwees, ook in *De droomduiding*. De associaties die vaak hinkten op de dubbele betekenis van woorden, of woorden die door middel van klank aan elkaar verwant zijn. Dit herinnerde mij aan het soort cabaret dat ik geleidelijk aan was gaan verfoeien. Als kind luisterde ik, dankzij mijn zus, veel naar lp's van de cabaretier Fons Jansen. De clou van zijn grappen was vaak gelegen in de dubbelzinnige betekenis van woorden. Zo vertelt een vader van een leerling over een stoel die hij voor eenjarige lerares heeft versierd. Later komt die anekdote nog eens terug, waarbij het onduidelijk is of hij de stoel of de lerares heeft versierd. Mijn zus moest mij uitleggen dat 'versieren' ook 'verleiden' betekende en dat dat de reden was dat de mensen zo moesten lachen. Het onschuldige versieren van een stoel met slingers en tierelantijnen werd iets hachelijks, iets wat verboden was, omdat het eigenlijk ging over het versieren van de juffrouw die niet zijn eigen vrouw was.

Eerst was ik trots omdat ik de grap begreep, en lachte hard mee, maar geleidelijk aan begon deze manier van grappen

maken mij te ergeren. Het was, zo vond ik, flauw.¹ De dubbelzinnigheid van woorden was te onbevredigend, want te voor de hand liggend, uitzonderingen daargelaten, om het publiek te verwarren. Die unieke en veelal beschamende verwarring die wij humor noemen.

Toen ik enkele jaren geleden *De droomduiding* las, waren het precies die associaties die mij zo aan woordgrappen deden denken en die mij dusdanig tegenstonden dat ik ergens halverwege ophield met lezen en de studie in mijn bespreking in *NRC* dan ook negeerde. De dromer kwam mij voor als een middelmatige cabaretier, en de duider van die dromen als een uitlegger van de matige grappen die de cabaretier zich denkt te veroorloven. Pas bij herlezing begreep ik dat die ergernis meer over mijn verwachtingen en (onbewuste) idealen zei dan over Freud en zijn werk. Want waarom zou de dromer meer zijn dan een middelmatig cabaretier? Waarom zou de dromer hoogstaande literaire vertellingen in zijn dromen produceren? Dat doen de meeste mensen immers ook niet als ze niet dromen. En voor zover mensen grappen maken zijn dat veelal flauwe woordspelingen, wat ook niet verwonderlijk is. De meeste mensen staan niet op een podium om het publiek aan het lachen te krijgen. Veelal proberen zij hun gesprekspartners te vermaken, om hun eigen ongemak te verbergen of om het ongemak van de gesprekspartner te verhelpen.

Het verschil tussen spreken en dromen is vooral daarin gelegen dat wij over dromen nog minder controle hebben dan over ons spreken. Aan het eind van zijn studie benadrukt Freud dan ook: 'Ik ben dan ook van mening dat men dromen maar het beste vrij kan laten.' En hij schrijft dat de Romeinse keizer die een onderdaan liet executeren, omdat die onderdaan gedroomd had dat hij de keizer had vermoord, ongelijk had. Niet alleen omdat dromen vrij zijn en wij doorgaans juist niet doen waarover wij dromen, maar vooral omdat de droom vermoedelijk iets anders betekende dan dat die onderdaan het verlangen koesterde de keizer te vermoorden.

1 Het is hier niet mijn bedoeling een oordeel over het werk van Fons Jansen te vellen. Hij speelde een belangrijke rol in mijn jeugd.

Iedere droom mag een wensgedachte bevatten, de belangrijke these van Freud in deze studie, die hij overigens later nuanceerde, maar dat betekent niet dat die wens aan de oppervlakte van de droom te vinden is. De droom blijft een rebus, zoals ook ons spreken en schrijven dat veelal blijft, maar, en dat is een cruciaal verschil, voor ons spreken moeten wij nog enige verantwoordelijkheid op ons nemen. Onze dromen zijn vrij, daarom moeten we misschien ook oppassen waar we onze dromen vertellen.

In het zevende en als moeilijk want theoretisch beschouwde deel van *De droomduiding* – misschien juist daarom ook wel het meest interessante – schrijft Freud dat onze persoonlijkheid bestaat uit ‘onbewuste wensimpulsen’. Die wensimpulsen die veelal uit onze kindheid stammen worden in onze dromen vervuld, en vermoedelijk schrijft Freud ook daarom dat dromen zich nooit met kleinigheden inlaten. In de droom wordt behandeld wat wij wensen en wat wij wensen is wie wij zijn.

Maar deze wensen worden behandeld in onze dromen, omdat ze onaanvaardbaar zijn. Omdat ze tegen de maatschappelijke orde, dat wil zeggen tegen de maatschappelijke geboden en verboden ingaan en daarmee tegen ons geïdealiseerde ik. De droomarbeid is ook een ingenieuze manier om het werk van de toch al gebrekkige censor in ons te omzeilen en het onaanvaardbare zo te verpakken dat het aanvaardbaar lijkt. Vandaar ook de absurditeit en ongerijmdheid waaruit onze dromen veelal bestaan.

Mooi is Freuds metafoor, de droom is de ondernemer, de kapitaalbezitter, dat wil zeggen de investeerder, de ‘wens uit het onbewuste’. Men kan het tragisch vinden dat onze onbewuste en belangrijkste wensen alleen in onze dromen worden vervuld, maar met evenveel recht zou je kunnen stellen dat het reden is tot optimisme te beseffen dat er in elk geval een plek is waar die wensen worden vervuld.

De overtuiging van Freud dat er een juiste interpretatie bestaat, lijkt me hoe dan ook een bewijs dat Freud een minder grote pessimist is dan wordt aangenomen.

Maar wie de redenering van Freud ten einde denkt, kan toch weer in melancholie vervallen. Als onze persoonlijkheid

bepaald wordt door ons onbewuste, dat wil zeggen verboden wensen en die wensen eigenlijk alleen 'behandeld' en vervuld worden in onze dromen, moet je toch wel stellen dat wij van onszelf eigenlijk alleen in onze dromen mogen bestaan. Al wil ik daaraan toevoegen: ook als wij lezen, zeker als wij Freud lezen.

De droomduiding

(1900)

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo

Redactionele inleiding

Eigenlijk verscheen *Die Traumdeutung* reeds begin november 1899. Van dit feit maakt Freud melding aan het begin van zijn tweede artikel over Josef Popper (1932 c): ‘Het was in de winter van 1899 dat mijn boek over de duiding van dromen (hoewel de titelpagina naar de nieuwe eeuw was gepostdateerd) eindelijk voor mij lag’. Maar wij beschikken nu over exactere gegevens, afkomstig van zijn briefwisseling met Wilhelm Fliess (Freud, 1986 a).¹ In zijn brief van 5 november 1899 (brief 222) meldt Freud dat ‘gisteren eindelijk het boek is verschenen’; en uit de daaraan voorafgaande brief valt op te maken dat Freud zelf ongeveer twee weken eerder twee presentexemplaren had ontvangen, waarvan hij er Fliess een had toegezonden als verjaarsgeschenk.

Die Traumdeutung is een van de drie boeken – de andere zijn *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905 d) en *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1901 b) – die Freud bij elke nieuwe druk min of meer stelselmatig aan de nieuwe stand van de kennis aanpaste. Na de derde druk van het onderhavige werk werden de door Freud telkens aangebrachte veranderingen echter niet meer als zodanig herkenbaar gemaakt, en dit heeft bij de lezers van de latere drukken tot enige verwarring geleid, daar het nieuwe materiaal nu en dan veronderstelt dat men vertrouwd is met de wijzigingen die zich lang na het ontstaan van het boek in Freuds gezichtspunten hebben voorgedaan. De tekstbezorgers van de eerste grote uitgave van Freuds werken (de *Gesammelte Schriften*) hebben getracht dit probleem te ondervangen door de eerste druk van *Die Traumdeutung* in zijn oorspronkelijke vorm in één deel af

1. Geciteerd wordt uit de nieuwe, volledige uitgave van de brieven aan Fliess (Freud, 1986 a).

te drukken en in een tweede deel alles bijeen te brengen wat er later geleidelijk bij was gekomen. Helaas werd dit werk destijds niet al te systematisch uitgevoerd, de aanvullingen zelf zijn niet gedateerd, waardoor men veel van de voordelen van dit publicatieplan opofferde. Bij latere drukken keerde men vervolgens terug tot de oude opzet van een eendelige uitgave waarin de verschillende stadia niet worden gedifferentieerd.

Het onderwerp dat verreweg de meeste toevoegingen kreeg, is de droomsymboliek. Freud verklaart aan het begin van paragraaf E van hoofdstuk VI dat de betekenis van deze kant van het probleem hem pas laat volkomen duidelijk is geworden. In de eerste druk beperkte de bespreking van de symboliek zich tot enkele bladzijden aan het slot van de paragraaf over 'De inachtneming van de plastische mogelijkheden' in hoofdstuk VI. In de tweede druk (1909) kwam hier niets bij; maar wel laste Freud in hoofdstuk V aan het slot van de paragraaf over 'Typische dromen' verscheidene bladzijden over seksuele symboliek in. Deze werden in de derde druk (1911) nog aanzienlijk uitgebreid, terwijl de oorspronkelijke passage in hoofdstuk VI opnieuw onveranderd bleef. Een hergroepering was zonder twijfel reeds lang wenselijk, en dus voegde Freud bij de vierde druk (1914) in hoofdstuk VI een geheel nieuwe paragraaf (E) over symboliek in, waarnaar hij het tot dit onderwerp behorende materiaal, dat zich inmiddels in hoofdstuk V had opgehoopt, overbracht en dat hij bovendien met nog ander, geheel nieuw materiaal aanvulde. In alle latere drukken veranderde er niets meer aan deze globale opbouw van het boek, hoewel er ook daarna nog veel nieuw materiaal bij kwam. Na de tweedelige versie (1925), dus in de achtste druk (1930) werden in de paragraaf over 'Typische dromen' enkele passages, die daarvoor waren weggelaten, weer opgenomen.

In de vierde, vijfde, zesde en zevende druk (dus van 1914 tot 1922) bevinden zich aan het slot van hoofdstuk VI twee opstellen van Otto Rank ('Traum und Dichtung', 1914 *a*, en 'Traum und Mythos', 1914 *b*; in *Die Traumdeutung* voor het eerst gepubliceerd), die evenwel in het vervolg weer achterwege bleven.

Inzake de bibliografie: de eerste druk bevatte een lijst van rond tachtig boeken, merendeels werken waaraan Freud in de tekst refereert. Ze komt, ongewijzigd, ook voor in de tweede en derde

druk, maar in de derde druk werd er een tweede lijst van ongeveer veertig boeken aan toegevoegd die sinds 1900 waren verschenen. Daarna zwollen beide bibliografieën snel aan, totdat in de achtste druk de eerste lijst ruim tweehonderdzestig en de tweede meer dan tweehonderd werken omvatte. In dit stadium werd nog maar een klein deel van de titels van de eerste lijst der vóór 1900 verschenen werken feitelijk in Freuds tekst genoemd; anderzijds kon de tweede lijst, die de na 1901 gepubliceerde literatuur betrof, geen gelijke tred houden (zoals men kan opmaken uit Freuds eigen opmerkingen in zijn verschillende voorwoorden) met de snelle productie van analytische of quasi-analytische publicaties over de thematiek van de droom. En ten slotte: ettelijke van de door Freud in de tekst aangehaalde titels zijn in geen van beide lijsten te vinden. Zoals uit een brief van Freud aan André Breton (1933 *e*) valt af te leiden, was vanaf de vierde druk alleen Otto Rank voor deze bibliografieën verantwoordelijk.

DEZE UITGAVE

De hier aangeboden uitgave is gebaseerd op de tekst van de dubbele band 2/3 van de *Gesammelte Werke*, die weer overeenkomt met de tekst van de achtste druk (1930) – de laatste die bij Freuds leven verscheen. Tegelijk verschilt ze op een belangrijk punt van de (zowel Duitse als Engelse) uitgaven vóór de *Standard Edition*: het is een ‘variorum’-editie die rekening houdt met de varianten die in de verschillende drukken voorkomen. Wij hebben gepoogd elke belangrijke verandering die sinds de eerste publicatie van het boek is aangebracht, als zodanig kenbaar te maken en te dateren. Bij de opeenvolgende drukken was het Freud er altijd meer om te doen materiaal *toe te voegen* dan iets weg te laten. Geschrapte passages alsmede eerdere versies van materiaal dat Freud later weggelaten of sterk gewijzigd heeft, zijn in de hier aangeboden uitgave in de regel *niet* opgenomen. Een uitzondering hierop wordt gevormd door een klein aantal voorbeelden van naar onze mening bijzonder belang; deze staan in de redactionele noten. De aanhangels van Rank bij hoofdstuk VI werden weggelaten: beide opstellen staan volkomen op zichzelf en hebben niet rechtstreeks te maken met Freuds boek; bovendien zouden ze weer vijftig blad-

zijden méér in beslag hebben genomen. Ze handelen trouwens voornamelijk over Duitse literatuur en Duitse mythologie.

De bibliografie is volledig omgewerkt; ze wordt hier volgens deel 5 van de Engelse *Standard Edition* van Freuds werken weergegeven, met additionele verbeteringen en aanvullingen. Ze bevat alle publicaties die feitelijk in de tekst of in de noten worden vermeld. Een klein aantal titels is tot dusver niet verifieerbaar gebleken; deze, met een asterisk gemerkt, moet als twijfelachtig worden beschouwd.

De redactionele aanvullingen – noten, bronvermeldingen bij citaten alsook de talrijke verwijzingen over en weer binnen de tekst zelf – zijn tussen vierkante haken geplaatst. Veel lezers zullen zich ongetwijfeld ergeren aan het grote aantal verwijzingen en toelichtende voetnoten. De verwijzingen hebben echter merendeels betrekking op Freuds eigen geschriften en men zal er zelden een naar andere auteurs aantreffen (afgezien uiteraard van verwijzingen door Freud zelf). Hoe het ook zij, het feit moet onder ogen worden gezien dat *Die Traumdeutung* een van de grote klassieke teksten van de wetenschappelijke literatuur is en dat het moment is aangebroken het als zodanig te behandelen. De tekstbezorger hoopt en gelooft dat de verwijzingen het voor serieuze geïnteresseerden gemakkelijker zullen maken de complicaties van de stof te volgen. Lezers die naar louter amusement op zoek zijn – zo die al zouden bestaan – zullen zich moeten harden in het negeren van deze inlassingen.

Een enkel woord moet worden gezegd over de vertaling zelf. Uiteraard heeft de vertaler veel aandacht moeten besteden aan de details in de formulering van de dromen. Waar de Nederlandse weergave een ongewoon stijve indruk op de lezer maakt, mag hij aannemen dat de vertaler hiertoe werd gedwongen door een of andere verbale noodzaak vanwege de interpretatie die volgt. Waar inconsistenties voorkomen tussen verschillende versies van de tekst van dezelfde droom, bevat het origineel parallelle inconsistenties. Deze verbale moeilijkheden bereiken hun toppunt in de tamelijk frequente gevallen waarin een interpretatie staat of valt met een woordspeling. Er zijn drie methoden om zich uit zulke situaties te redden. De vertaler kan de droom in zijn geheel weglaten, of hij kan hem vervangen door een andere gelijksoortige

droom, hetzij ontleend aan zijn eigen ervaring, hetzij *ad hoc* gefabriceerd. Vooral deze twee methoden zijn in de vroegere Engelse vertalingen van dit boek toegepast. Maar hieraan kleven ernstige bezwaren. Wij willen iets horen over de voorbeelden gekozen door Freud – en niet door iemand anders. Daarom heeft de Nederlandse vertaler, in navolging van James Strachey, de maker van de thans courante Engelse vertaling, het schoolse, vermoeiende derde alternatief toegepast waarbij de oorspronkelijke Duitstalige woordspeling wordt gehandhaafd en naarstig uitgelegd tussen vierkante haken of in een noot.

HISTORISCHE GEGEVENS

Zoals wij uit de brieven aan Fliess (1986 *a*) weten, werkte Freud met onderbrekingen vanaf eind 1897 tot september 1899 aan *Die Traumdeutung*. De in dit werk uiteengezette theorieën had hij echter al geruime tijd daarvoor geconcipieerd; hetzelfde geldt voor het vergaren van het materiaal.

Dankzij de publicatie van Freuds briefwisseling met Fliess kunnen wij iets gedetailleerder nagaan hoe *Die Traumdeutung* is geschreven. In paragraaf I van ‘Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung’ (1914 *d*) schreef Freud, terugziend op zijn daarde tempo van publiceren in vroeger dagen: ‘*Die Traumdeutung* bij voorbeeld werd wat alle hoofdzaken betreft in het begin van 1896 voltooid, maar pas in de zomer van 1899 op papier gebracht’. Anderzijds schreef hij in de inleidende opmerkingen bij zijn artikel over de psychische gevolgen van het anatomisch geslachtsverschil (1925 *j*): ‘*Die Traumdeutung* en het “Bruchstück einer Hysterie-Analyse” [1905 *e*] ... heb ik volgens het recept van Horatius dan wel geen negen jaar, maar toch vier à vijf jaar achtergehouden alvorens ik ze aan de openbaarheid prijs gaf’. Wij zijn nu in de gelegenheid deze herinneringen van latere datum aan te vullen en in sommige opzichten te corrigeren, op grond van contemporaine getuigenissen van de auteur zelf.

Afgezien van sporadische vermeldingen van het onderwerp, die zich hier en daar in Freuds brieven tot minstens 1882 laten nasporen, is de eerste gewichtige, in druk verschenen bewijspplaats die van Freuds belangstelling voor dromen getuigt, te vinden in een

lange noot bij zijn eerste ziektegeschiedenis (het geval van mevrouw Emmy von N., onder de datum 15 mei) in de *Studien über Hysterie* (1895) van Breuer en Freud. Aldaar bespreekt hij het feit dat neurotische patiënten de behoefte schijnen te hebben alle voorstellingen die hun toevallig gelijktijdig te binnen schieten met elkaar in verband te brengen. Hij vervolgt: ‘Van de macht van een dergelijke associatiedwang heb ik mij onlangs door waarnemingen op ander gebied kunnen overtuigen. Ik moest enige weken lang mijn gewone bed voor een harder leger verruilen, waarop ik waarschijnlijk meer of levendiger droomde, of misschien alleen maar de normale diepte van de slaap niet kon bereiken. In het eerste kwartier na het ontwaken wist ik alle dromen van die nacht en ik nam de moeite ze op te schrijven en mij aan hun ontraadseling te wagen. Het lukte mij al deze dromen tot twee factoren te herleiden: 1) tot de noodzaak die voorstellingen uit te werken waarbij ik overdag slechts vluchtig was blijven stilstaan, die alleen maar even waren aangeroerd en niet afgehandeld, en 2) tot de dwang de in één zelfde bewustzijnstoestand optredende zaken met elkaar te verbinden. Aan de onbelemmerde werkzaamheid van de laatste factor moest het zinloze en zeer tegenstrijdige karakter van de dromen worden toegeschreven.’

Deze passage kan helaas niet nauwkeurig worden gedateerd. De voorrede bij het boek werd geschreven in april 1895. Een brief aan Fliess van 22 juni 1894 (brief 43) laat doorschemeren dat de ziektegeschiedenissen toen al waren voltooid, en dit was zeker het geval op 4 maart 1895. Freuds brief van die datum (brief 55) is vooral ook belangwekkend omdat hij een eerste aanduiding bevat van de wensvervullingstheorie: in de loop van deze brief vertelt hij het verhaal van de ‘gemakzuchtige droom’ van de medicijnenstudent, die hieronder op p. 175 is opgenomen. Doch pas op 24 juli 1895 zou deze theorie door de analyse van zijn eigen droom over Irma’s injectie – het droomspecimen in hoofdstuk II – vorm aannemen in Freuds geest. (Cf. brief 248 van 12 juni 1900.) In september van datzelfde jaar (1895) schreef Freud het eerste deel van zijn ‘Entwurf einer Psychologie’ (1950 c); de paragrafen 19, 20 en 21 van dit ‘Entwurf’ vormen een eerste benadering van een coherente droomtheorie. Ze bevatten reeds vele belangrijke elementen die in het onderhavige werk weer voor de dag komen, zoals 1) het

wensvervullende karakter van de droom, 2) zijn hallucinatoire karakter, 3) de regressieve wijze waarop de psyche in hallucinatie en droom functioneert, 4) het feit dat de slaaptoestand een motorische verlamming impliceert, 5) het mechanisme van verschuiving in de droom en 6) de analogie tussen de mechanismen van de droom en die van neurotische symptomen. Veel belangrijker echter dan dit alles: in het 'Entwurf' worden reeds ondubbelzinnige verwijzingen gegeven naar wat ongetwijfeld de belangrijkste is van de ontdekkingen die de wereld in *Die Traumdeutung* werden geschonken: het onderscheid tussen de twee verschillende wijzen van psychisch functioneren – het primair en het secundair proces.

Daarmee echter is de betekenis van het 'Entwurf' en de brieven aan Fliess van eind 1895, die daar verband mee houden, geenszins uitgeput. De bewering is niet overdreven dat een groot deel van het zevende hoofdstuk van *Die Traumdeutung*, en zelfs van Freuds latere 'metapsychologische' studies, pas door de publicatie van het 'Entwurf' volkomen begrijpelijk is geworden.

Wie Freuds theoretische geschriften heeft bestudeerd, zal er nota van hebben genomen dat zelfs in zijn meest diepgaande psychologische speculaties vrijwel geen, of in het geheel geen bespreking wordt gewijd aan enige van de *meest* fundamentele begrippen waarvan hij zich bedient: begrippen als 'psychische energie', 'excitatie', 'bezetting', 'kwantiteit', 'kwaliteit', 'intensiteit' enzovoort. Bijna de enige expliciete aanzet tot een bespreking van deze begrippen in Freuds gepubliceerde werken is de voorlaatste alinea van zijn eerste verhandeling over 'Die Abwehr-Neuropsychosen' (1894 *a*), waarin hij de hypothese poneert dat 'er in psychische functies iets moet worden onderscheiden – een aandeel van affect of som van excitatie – dat alle kenmerkende eigenschappen van een kwantiteit bezit (hoewel wij geen middelen hebben om het te meten), dat vatbaar is voor vergroting, vermindering, verplaatsing en ontlading, en dat ongeveer over de herinneringssporen der gedachten is verspreid als een elektrische lading over het oppervlak van een lichaam' (*Gesammelte Werke* 7, 74). De schaarste aan verklaringen van zulke kernbegrippen in Freuds latere geschriften doet vermoeden dat hij zonder meer aannam dat ze voor zijn lezers even vanzelfsprekend waren als voor hemzelf; en wij hebben het aan de postuum gepubliceerde briefwisseling

met Fliess te danken dat juist op deze duistere zaken zo veel licht wordt geworpen.

Het is natuurlijk niet mogelijk het probleem hier in bijzonderheden te bespreken², maar van het kernprobleem van de situatie kan toch wel een simpele schets worden gegeven. In essentie beoogde Freud in zijn 'Entwurf' twee theorieën van verschillende oorsprong tot een homogeen geheel samen te smelten. De eerste stamde in laatste instantie uit de fysiologische school van Helmholtz, waarvan Freuds leermeester, de fysioloog Ernst von Brücke, als een van haar voornaamste vertegenwoordigers deel uitmaakte. Volgens deze theorie gehoorzaamt de neurofysiologie, en bijgevolg ook de psychologie, aan zuiver chemisch-fysische wetten. Een dergelijke wet is bij voorbeeld het 'constantieprincipe', dat zowel door Freud als door Breuer dikwijls wordt genoemd en dat in 1892 (in een postuum gepubliceerde schets, Breuer en Freud, 1940 *d*) in de volgende bewoordingen is beschreven: 'Het zenuwstelsel beijvert zich (...) iets dat men de "excitatie-som" zou kunnen noemen in zijn functionele toestand constant te houden'. De theoretische bijdrage van Breuer (eveneens een leerling uit de school van Helmholtz) bestond grotendeels uit het optrekken van een doorwrocht bouwwerk volgens deze principes. De tweede theorie die Freud in zijn 'Entwurf' in het spel bracht, was de anatomische leer van de neuronen, die op het laatst van de jaren tachtig bij neuro-anatomen ingang begon te vinden. (De term 'neuron' werd echter pas in 1891 door Waldeyer aangemunt.) Volgens deze leer was de functie-eenheid van het centrale zenuwstelsel één bepaalde cel, die met de naburige cellen geen directe anatomische samenhang heeft. Uit de inleidende zinnen van het 'Entwurf' blijkt duidelijk dat dit werk op een combinatie van deze beide theorieën is gebaseerd. Het was zijn doel, schreef Freud, 'psychische processen te beschrijven als kwantitatief bepaalde toestanden van aantoonbare materiële deeltjes' (Freud, 1950 *c*, 378). Hij postuleerde vervolgens dat deze 'materiële deeltjes' de neuronen waren; wat hun toestand van activiteit onderscheidde van hun

2. Nadere inlichtingen vindt de lezer in het genoemde brievenboek (Freud, 1986 *a*) en in de verhelderende inleiding tot deze brieven van Ernst Kris. Ook Siegfried Bernfelds studie 'Freud's Earliest Theories' (1944) is in dit verband van belang.

toestand van rust was een 'kwantiteit', die aan de 'algemene kinetische wet is onderworpen'. Zo kan een neuron ofwel 'leeg', ofwel 'met een bepaalde kwantiteit gevuld', dus 'bezet' zijn.³ De nerveuze excitatie diende te worden geïnterpreteerd als een door een neuronensysteem stromende 'kwantiteit'; deze stroom kon, naar gelang van de toestand van de 'contactbarrières' tussen de neuronen, hetzij op een 'weerstand' hetzij op een 'baning' stuiten. (De term 'synaps' werd pas in 1897 door Foster en Sherrington ingevoerd.) De activiteit van het totale zenuwstelsel zou onderhevig zijn aan een algemeen principe van 'traagheid', krachtens hetwelk de neuronen zich voortdurend trachten te ontdoen van de 'kwantiteit' waardoor ze bezet zijn, – een principe dat correleert met het 'constantieprincipe'. Met deze en soortgelijke begrippen als bouwelementen construeerde Freud zijn hoogst gecompliceerde en uiterst ingenieuze werkmodel van de psyche als een neurologisch apparaat.

In Freuds schema werd een hoofdrol gespeeld door een hypothetische onderverdeling van de neuronen in drie klassen of systemen, die naar hun wijzen van functioneren waren gedifferentieerd. Van deze systemen betroffen de eerste twee respectievelijk *uitwendige* prikkels en *inwendige* excitaties. Beide systemen werkten op een zuiver *kwantitatieve* grondslag; dat wil zeggen, hun werkingen waren volledig bepaald door de grootte van de nerveuze excitaties waardoor ze werden getroffen. Het derde systeem stond rechtstreeks in verband met de *kwalitatieve* verschillen waardoor bewuste gewaarwordingen en gevoelens zich van elkaar onderscheiden. Op de onderverdeling van de neuronen in drie systemen werden ingewikkelde fysiologische verklaringen gebaseerd van zaken als de werking van het geheugen, de perceptie van de werkelijkheid, het denkproces, en ook de verschijnselen van het dromen en van de neurotische verwardheid.

Al spoedig echter begonnen de onduidelijkheden en moeilijkheden zich op te hopen en in de maanden nadat hij het 'Entwurf' op schrift had gesteld, was Freud voortdurend bezig met het ver-

3. Met nadruk moet worden gewezen op het feit dat toen Freud deze speculatieve uitingen deed, er nog lang geen systematische onderzoeken naar de aard van de nerveuze impulsen en de omstandigheden van hun geleiding beschikbaar waren.